

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA TÜRKLERİN KAFKASYA TARİHİ'NDEKİ ROLÜ İLE İLGİLİ YENİ KAVRAMA DAİR

Elvira Latifova¹

ÖZET

SSCB'nın çöküşünden sonra diğer eski Sovyet topraklarında olduğu gibi, Kafkasya cumhuriyetlerinde de milli manevi uyanış başladı. Şunu da kaydedelim ki, hem Rus Çarlık İmparatorluğu, hem de Rus Sovyet döneminde Kafkasya tarihinin birçok problemi sahteleştirilmişti.

Bu gibi problemlerden biri de Kafkasya'nın etnik tarihinde Türklerin rolü ile ilişkili idi. Uzun yıllar boyunca Rus ve Sovyet tarih biliminde kasıtlı olarak Türkler Kafkasya'nın *gelme halkı* olarak takdim ediliyordu. Bu yönde tarihi en fazla sahteleştirilen Kafkasya bölgeleri arasında Azerbaycan'ın Kuzeybatı bölgesi ve Güney Dağıstan'ı zikretmek istiyoruz. Bu bölgeler tarih boyunca etnik çeşitliliği ile diğer coğrafyalardan ayrılmaktaydı. Farklı halklar, tarih boyunca bu topraklarda omuz omuza yaşamışlar ve ortak tarih yaratmışlardır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'nın işgaline başlamış olan Rus Çarlık İmparatorluğu'nun yerli halka boyun eğdirmek amacıyla yararlandığı araçlardan biri de farklı etnosları *yerli ve gelmeler* olarak ikiye ayırarak aralarına nifak salma politikası olmuştur.

Rus Sovyet döneminin tarih biliminde oluşturulmuş kalıp yargılar ise bu gibi problemlerin araştırma konusu edilmesine fırsat vermiyordu.

Türklerin Kafkasya'nın tarihindeki yeri ve rolünün objektif biçimde araştırılması, yalnız XX. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren mümkün olmuştur. Bu araştırmalar sonucunda Kafkasya bölgesinde kadim Türk katmanları ortaya çıkarılmıştır.

Kadim ve Ortaçağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boyunun *Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların, Oğuzların ve Kıpçakların* yaşadıkları kaydedilmektedir.

¹ Doç.Dr. , Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü

Araştırmaların sonucunda ortaya çıkarılan kavrama göre, Türk boylarının Kafkasya'ya kitlesel akını dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama *Kimmer-Skif-Sak boyları* ile bağlantılı olmuştur. Kafkasya'ya o cümleden de Azerbaycan'a yapılan ikinci büyük Türk akını, binyılımızın başlarına denk gelmekte ve bu akın *Hun, Bulgar, Sabir, Hazar* vs. Türk boylarının ismi ile ilişkilidir.

Erken ortaçağda Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. XI. yüzyıldaki Selçuklu akınları sonucunda ise *Oğuz-Türk boyları* Güney Kafkasya'nın tamamında temel etnik ve siyasi güce dönüşmüştür.

XIII. yy'da Moğol seferleri sonucunda Kafkasya'ya yeni Türk boyları yerleşmiştir. Bu boyların ekseriyetinin izleri Kafkasya toponimisinde günümüze kadar mevcuttur.

Kafkasya'nın söz konusu bölgeleri ile ilgili yaptığımız araştırmalar eski Türklere ait çok zengin lengüistik ve toponomik verileri ortaya çıkarmaya imkan vermiştir. Hatta Kafkasya ile Türkiye Cumhuriyeti bölgeleri arasında da toponomik benzerlikler gözlemlenmiştir. (ör. *Göynük, Bilecik* vs.)

Bu ise bir kez daha Kafkasya'nın, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için uzun bir tarihi dönem boyunca arka cephe rolünü oynaması gerçeğini ispatlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Anadolu, Türkler, Oğuzlar, Kıpçaklar.

О НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ОТНОСИТЕЛЬНО РОЛИ ТЮРКОВ В ИСТОРИИ КАВКАЗА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

РЕЗЮМЕ

После распада СССР, как и на других постсоветских территориях, в республиках Кавказа также началось национально-духовное возрождение. У народов Кавказа появились благоприятные условия для переосмысления своего прошлого, своей истории. Необходимо отметить, что многие проблемы истории Кавказа были искажены, сфальсифицированы как в период Российской империи, так и в советское время.

Как известно, Кавказ является регионом, имеющим чрезвычайно пеструю и сложную этно-конфессиональную систему. Именно поэтому сегодня, в условиях независимости, так важно выявление объективной истории нашего региона на основе первоисточников.

В условиях государственной независимости возрос естественный интерес к своей многовековой истории и в Азербайджане. В то же время, определенные силы, не желающие укрепления азербайджанской государственности, уже с первых лет независимости, начали предъявлять территориальные претензии к нашей республике.

Одной из важнейших причин этого была недостаточная изученность многих проблем истории Азербайджана, в том числе и проблем истории приграничных территорий в отечественной историографии. Стереотипы, сложившиеся в исторической науке советского периода, не допускали привлечения к исследованию таких проблем, как например, проблемы «исторических земель Азербайджана» или же «потерянных территорий».

К сожалению, равнодушие, проявленное в свое время к истории этого региона, позволило некоторым историкам соседних республик свободно, в выгодной для себя форме интерпретировать его историю. С этой целью использовались всевозможные средства: население региона делилось на «коренных» и «пришлых», делались попытки внесения религиозного и национального раскола среди полиэтничного населения региона и т.д.

С середины 90-х годов XX века в отечественной исторической науке начинаются первые исследования по истории северо-западных территорий Азербайджана. Исследования, проведенные нами, дали возможность выявить весьма богатые лингвистические и топонимические данные, относящиеся к древним тюркам. Были даже выявлены топонимические параллели между регионами Кавказа и Турецкой Республики (например, Гейнюк, Биледжик и т.д.)

Ключевые слова: Кавказ, Анатолия, Тюрки, Огузы, Кыпчаки

GİRİŞ

Kafkasya, topraklarında yaşayan halkların sayısına göre dünyanın ender bölgelerinden biri olarak kabul edilebilir. Asya ile Avrupa arasında köprü rolünü oynayan bu bölge, kadim zamanlardan bu yana çeşitli halkların birbiriyle ilişki kurduğu bir yer olmuştur.

Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar arasında sayı itibarıyla en fazla olanı Türklerdir. Günümüzde burada yaşayan Azerbaycanlılar, Karaçaylılar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar vs., en kadim dönemlerden Kafkasya'da meskunlaşan *Kimmer-İskit (Skit, Skif)-Sak-Hun-Bulgar-Hazar-Oğuz-Kıpçak* vs. boyların soyundan gelmektedirler. Kafkasya'nın Türk halkları, İskit Şahlığı, Hun Devleti, Hazar Hakanlığı, Büyük Bulgar Devleti, Alanya, Kumanya, Kızıl Orda vd. devletlerin varisleridirler.

Kadim ve Ortaçağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boylarının *Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların ve Kıpçakların* yaşadıkları kaydedilmektedir. Kafkasya, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için de uzun tarihi dönem boyunca arka cephe rolünü oynamıştır.

XI. yüzyılda meydana gelmiş olan Selçuklu akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları Güney Kafkasya'nın tamamında temel etnik ve siyasi güce dönüşmüştür. Özellikle de 1063 yılında Selçuklu İmparatorluğunda Sultan Alparslan'ın iktidara gelmesiyle Selçuklular, Kafkasya siyasetinde etkin hale gelmişlerdir. Güney Kafkasya ve İran'da güçlenme politikasını sürdüren yeni Sultan, Güney Kafkasya'ya sefer düzenlemiştir. Sefer, biri Derbent istikametine olmakla üç yönden gerçekleştirilmiştir. Bununla da Selçuklular Kafkasya topraklarında siyasi iktidarlarını, aynı zamanda da manevi ve etnik etkilerini güçlendirmişlerdir. Bu dönemden itibaren ortaçağ ve yeni dönem boyunca *Türkçe*, çokuluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

Önce de belirttiğimiz gibi, Kafkasya çok çeşitli ve karmaşık etnokonfessional sisteme sahip olan bir bölgedir. Bu yüzden bu bölgenin objektif tarihinin, o cümleden Türk tarihinin ilk kaynaklara dayanarak ciddi şekilde incelenmesi modern tarihçilerimizin önünde duran en önemli görevlerden biridir.

1.Rus Çarlık İmparatorluğu ve Rus Sovyet Tarihçiliği'nde Türklerin Kafkasya Tarihindeki Rolüne Olan Yaklaşımlara Kısa bir Bakış

Hem Rusya Çarlık İmparatorluğu, hem de Rus Sovyet döneminde Kafkasya tarihinin birçok problemi sahteleştirilmişti.Bu gibi problemlerden biri de Kafkasya'nın etnik tarihinde Türklerin rolü ile ilişkili idi. Uzun yıllar boyunca Rus Çarlık ve Rus Sovyet tarihçiliği'nde kasıtlı olarak Türkler Kafkasya'nın *gelme halkı* olarak takdim ediliyordu. Bu yönde tarihi en fazla sahteleştirilen Kafkasya bölgeleri arasında Azerbaycan'ın *Kuzeybatı bölgesi* ve *Güney Dağıstan*'ı zikretmek istiyoruz. Bu bölgeler tarih boyu etnik çeşitliliği ile diğer coğrafyalardan ayrılmaktaydı. Farklı halklar, tarih boyu bu topraklarda omuz omuza yaşamışlar ve ortak tarih yaratmışlardır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'nın işgaline başlamış olan Rus Çarlık İmparatorluğu'nun yerli halka boyun eğdirmek amacıyla yararlandığı araçlardan biri de farklı etnosları *yerli ve gelmeler* olarak ikiye ayırarak aralarına nifak salma politikası olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak Rus tarihçiliği'nde Kafkasya'ya dair birçok eserin yazılmasına ve yayımlanmasına başlanır. Bu tür eserlerin yazılmasında amaç yeni işgal edilmiş Kafkasya bölgesini, halkını iyice tetkik etmek ve bu vasıta ile da yerli halkı tamamen merkeze tabi etmek yollarını bulmaktır. Sonuçta, Kafkasya tarihine dair P.İ.Kovalevski², Potto³, A.Poserbski⁴, K.Qan⁵, A.Fon-Plotto⁶ ve diğerlerinin eserleri piyasaya sürüldü. Tüm bu dönemde yazılmış eserlerde Türkler, bir kural olarak, *gelme* etnoslara ait ediliyorlardı. Genellikle,yukarıda da zikrettiğimiz gibi Rus tarihçileri Türklerin Kafkasya'ya gelişini sırf mongol seferleri ile bağlıyor ve böylece Türk nüfusunun bölgede *gelme element* olduğunu ön plana çekiyorlardı.

Rus Sovyet döneminin tarihçiliğinde varılmış kalıp yargılar ise bu gibi problemlerin araştırma konusu edinilmesine fırsat vermiyordu. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar üzerinde özel kontrol vardı. Sovyet ideolojisine uygun olarak, Kafkasya'nın yerli halkı gibi sadece Kartvel, Nax-Dağıstan ve hatta İran-dilli halklar verilmekteydi. Türk boylarının buraya ilk

² Petr Kovalevskiy, Kavkaz. *Istoriya Zavoyevaniya Kavkaza*, t.II, Petrograd, 1915

³ Vasiliy Potto, *Kavkazskaya Voyna v Otdelnykh Oçerkax*, Epizodax i Bibliografiyax, t.2, Peterburq

⁴ A.Poserbskiy, *Oçerk Zakatalskoqo Okruqa, Kavkazskiy Kalendar na 1866 god*, Tiflis, 1865

⁵ K.Qan, *Puteşestviye v Kaxetiyu i Dagestan* (letom 1898 goda), SMOMPK, Vıp.31, Tiflis, 1902

⁶ A.Fon-Plotto, *Priroda i Lyudi Zakatalskoqo Okruqa*, SSKQ, vıp.4, Tiflis, 1870

gelişi ise sırf Selçuklu dönemi ile alakalandırılıyordu. Bu yanlış ve çarpık kavram Türklerin Kafkasya'da *gelme nüfus* olduğunu kanıtlamak için hazırlanmış ve geliştirilmiştir.

Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan Türkleri'nin de Rus Sovyet döneminde pasaportlarda ve resmi istatistik belgelerinde Türk yerine Azerbaycanlı olarak adlandırılması siyaseti de aslında Kafkasya'da Türklerin izini yavaş yavaş silmek amacını taşıyordu. Bilindiği gibi, Stalin döneminde, 1930 yıllardan başlayarak, Kafkas Türkleri resmi belgelerde Azerbaycanlı, Balkarlı, Karaçaylı vb. isimler altında kayıt edilmeye başlandılar.

Bu siyaset, etkisini tarihçilik sahasında da göstermişti. Sonuçta hatta Azerbaycan'ın Rus Sovyet dönemi eski tarihi, etnogenez meseleleri ile uğraşan A.Sumbatzade⁷, İ.Əliyev⁸ gibi tanınmış âlimleri de, Azerbaycan Türkleri'nin kökenini İran-dilli kavimlere bağlıyorlardı.

2. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da Türklerin Kafkasya Tarihindeki Rolü İle İlgili Yeni Çalışmalar ve Kavrama Dair

SSCB'nin çöküşünden sonra diğer eski Rus Sovyet topraklarında olduğu gibi, Kafkasya cumhuriyetlerinde de milli manevi uyanış başladı. Azerbaycan'da da bağımsızlık elde edildikten sonra, Vatan tarihine ilgi hayli arttı. Aynı zamanda, Azerbaycan devleti'nin güçlenmesini istemeyen kesimler, bağımsızlığının ilk günlerinden başlayarak, ona karşı asılsız iddialara başladılar. Böyle iddiaların ileri sürülmesinin başlıca sebeplerinden biri de Azerbaycan tarihçiliğinde bir takım sorunların dahil olmak üzere etnogenez ve toprak sorunlarının araştırılmasında boşlukların söz konusu olmasıydı. Mevcut boşluklar belirli bilimsel ve siyasi kesimlere söz konusu tarihlerin sahteleştirilmesine imkan oluşturmaktaydı. Son yirmi yılda yaşanan olaylar açıkça göstermektedir ki, bu tür sahteleştirmeler sonuçta Dağlık Karabağ sorunu gibi ağırlı sorunlara yol açmıştır. Bu açıdan Kafkasya gibi önemli ve karmaşık bölgenin tarihinin zamanında ve objektif şekilde öğrenilmesi çok önemlidir.

Böyle güncel sorunlardan biri de Türklerin Kafkasya tarihinde, özellikle de etnik tarihinde oynadıkları rolü ile ilgilidir.

⁷ Alisoybat Sumbatzade, *Azerbaydjantsı – etnogenez i formirovaniye naroda*, Elm, Baku, 1990

⁸ İqrar Aliyev, *Oçerki istorii Atropatemi*, Azernesr, Baku, 1989

Türklerin Kafkasya'nın tarihindeki yeri ve rolünün objektif biçimde araştırılması, yalnız XX. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren mümkün olmuştur. Yeni araştırmalara yazılı kaynaklarla birlikte yeni arkeolojik araştırmalar da geniş şekilde eklenmiştir. Ayrıca, yazılı ve arkeolojik kaynakların verilerini netleştirmek için daha bir yardımcı alana *toponimikaya* özel dikkat verilmesine başlanmıştır. Özellikle bu istikamette Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü ve Bakü Devlet Üniversitesi Tarih fakültesinin araştırmacıları tarafından yapılan araştırmaların büyük rolü vardır.

Bu dönemden başlayarak toponimika alanında araştırmalar yapmış ilk tarihçiler arasında ilk önce E.Nuriyev'in⁹, Q.Qeybullayev'in¹⁰ adlarını zikretmek istiyoruz. Gösterilen yönde tarafımızdan da bir takım araştırmalar yapılmış ve sonuçlar bir takım kitaplarımızda¹¹ ve makalelerimizde¹² yer bulmuştur.

Bu ve bir sıra diğer araştırmalar sonucunda Kafkasya bölgelerinde kadim Türk katmanları ortaya çıkarılmıştır.

Bilindiği gibi, Kadim ve Ortaçağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boylarının-Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların, Oğuzların ve Kıpçakların yaşadıkları kaydedilmektedir.

Türk boylarının Kafkasya'ya kitlesel akını dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama Kimmer-Skif-Sak boyları ile bağlantılı olmuştur.

Kuzey-Batı Azerbaycan'da, Şekiden Balakene uzanan Kanık nehri kıyılarında gerçekleştirilmiş arkeoloji kazılar sonucunda aşkarlanmış kurganlar zamanında bu topraklarda yerleşmiş *iskit – saka* tayfalarına aitti.¹³

Kafkasya bölgesinde, o cümleden Azerbaycan'da, milattan önce VII. yy'dan itibaren bu topraklarda meskunlaşmış *Skif-Kimmer-Sak boyları* ile ilgili olan toponimler korunmuştur. Bu toponimlerle ilgili yapılacak bir araştırma ilginç gerçekleri ortaya çıkarabilir. Kimmerlerle bağlantılı toponimler, Azerbaycan'ın Zakatala ilinin Kımır ve Kımırlı, Kazak ilinin Kemerli

⁹ Elhan Nuriyev, *Azerbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala Zonasının Toponimiyası*, Elm, Bakı, 1989

¹⁰ Giyaseddin Geybullayev, *K Etnogenezu Azerbaydjantsev*, t. I, Elm, Bakı, 1991

¹¹ Elvira Latifova, *Severo-Zapadny Azerbayca: İlisuyskoye sultanstvo*, Şarq-Qarb, Bakı, 1999; *İlisuyskoye sultanstvo*, Şarq-Qarb, 2010

¹² Elvira Latifova, "Türkskiye toponimi na territorii İlisuyskoqo sultanstva", *Alyay dünyası*, s.5-6, 1999, s.34-40; "Kafkasya'nın Bazı Türk Toponimlerine Dair (Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi ve Güney Dağistan Örneğinde)", "Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi", Cilt I, s.2, Mayıs, 2014, s.1-12

¹³ Yaqub Mahmudlu, "Dede Qorqud Yurdunun Qedim Sakinleri: Azerbaycanlılar", *Altay dünyası*, s.5-6, Bakı, 1999, s.119-133

ve Gemerli köylerinin isimlerine yansımıştır. Azerbaycan'da Şeki, Zakatala şehirlerinin ve Sakan yerleşim biriminin isimleri ise Sak boyları ile bağlantılıdır. Ortaçağ kaynaklarında Kür ve Aras nehirleri arasındaki topraklar *Balasakan* (kadim Türk dillerinde *bala- düzlük* anlamına gelmekteydi), yani Sak Düzlüğü olarak isimlendirilmekteydi. Büyük Kafkas dağlarında, Samur nehri havzasında yerleşen kadim Sahur köyünün ismi de Saklarla ilişkilendirilebilir: *sak-hur* (“hur” kelimesi komşu halkların dilinde *köy* anlamına gelmekteydi-E. L.). Şunu da kaydedelim ki, Sahurlar bu köyü *Sah* olarak isimlendirmekteydiler. Sahur ise bu köye komşu halklar tarafından verilen isimdir (yani *sak(h)lar köyü* –E. L.)¹⁴. Azerbaycan'ın Gah ilinin yakınında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar *Sakan* isimli yerleşim biriminin varlığını dikkate alacak olsak, yukarıdaki mülhaza gerçek kabul edilebilir¹⁵.

Ayrıca, bilindiği gibi Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesinde Saklarla bağlantılı birtakım yer isimleriyle karşılaşılmaktadır: *Şeki, Zakatala* vs.

Kafkasya'ya o cümleden de Azerbaycan'a yapılan ikinci büyük Türk akını, binyılımızın başlarına denk gelmekte ve bu akın Hun, Bulgar, Sabir, Hazar vs. Türk Boyları'nın ismi ile ilişkilidir.

Halkların Büyük Göçü döneminde Altay ve Çin sınırlarından hareket eden Hun, Avar ve diğer Türk boyları da Kafkasya'dan geçerek Avrupa'ya yüz tutmuşlardır. Kaynaklarda 395 yılında Tuna kıyılarından Güney Kafkasya'ya gelen, oradan da Ön Asya'ya hareket eden Hun boylarının en büyük akını ile ilgili çok sayıda bilgi bulunmaktadır¹⁶. Hunların bu dönemde Kafkasya'da yerleşen bir kısmı, sonraları bölgenin siyasi olaylarında önemli rol oynamaya başlamıştır. Hunlar Azerbaycan'a Kuşanlar ismi ile gelmişlerdir. Bu isim onların tapındıkları Beş kutsal totemden biri olan kuşla ilgilidir¹⁷. Kuşan Hunlarının Azerbaycan'ın Gah ilinin Ilısu köyüne yerleştiklerine, burada korunan *Kuş uşağı* veya *Kuşlar* soy ismi de delalet etmektedir¹⁸. Ayrıca Kuşanlarla ilişkili yer isimleriyle Azerbaycan'ın Ağdaş, Gabele, Kürdemir, Şamahı, Guba ve Kazak illerinde de karşılaşılmaktadır¹⁹. Azerbaycan'ın kuzey-

¹⁴ Elvira Latifova, *Severo-zapadny Azerbaydjan: İlisuyskoe sultanstvo*, Baku, İzd-vo “Altay”, 1999, s.28

¹⁵ GİA *Azerbaydjanskoy Respubliki*. F.579, op.1. İngiloyskoe (Zakatalskoe) Blagoçinie, ed.hr.3, v. 1,7

¹⁶ Yusif Djafarov, *Gunni i Azerbaydjan*, Baku, 1993, s. 36

¹⁷ M.G.Veliev (Baharlı), *Azerbaydjan*, Baku, 1921, s. 31

¹⁸ Bkz., Latifova, E. M, a.g.e., s. 30; Latifova, E. M, *Ilısu Sultanlığı Arazisinde Türk Toponimleri* (Rusça), “Altay Dünyası”, 1999, Sayı 5-6, , s. 35

¹⁹ Azerbaydjanskaya SSR. *Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1977 g.* 4-e izd., Baku, 1979

batı bölgesini Kuzey Kafkasya'ya bağlayan dağ geçidinin *Hun beli* olarak isimlendirilmesi ve bu toponimin Hun boylarının ismini taşıması, ikinci akın sırasında bu boyların Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleştiğini ispatlamaktadır.

Böylece, kadim dönemde Kuzey Kafkasya'dan Güney Kafkasya'ya akın gerçekleştiren Kimmerler, İskitler, Saklar, Hunlar, Avarlar vb., Derbent ve Deryal geçitleri ile birlikte Hun beli aracılığıyla da Azerbaycan topraklarına yayılmışlardır.

Kafkasya'nın Arap Hilafetine katılmasından sonra, bu bölgede Arapça'nın resmi dile dönüşmesine rağmen iletişim aracı olarak Türkçe'nin rolü gelişmekteydi. Öte yandan İslam dininin kabul edilmesiyle dini ortaklığın yaranması, Kafkasya'nın Türk ve gayr-ı Türk halkları arasında akrabalık ilişkilerinin genişlenmesine, kaynayıp-karışma sürecinin daha da derinleşmesine neden oldu.

Erken Ortaçağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. Onların yayıldıkları bölge de önemli ölçüde genişlemişti. Bu düşüncemizi onaylamak için yalnız Azerbaycan'ın kuzey-batısında günümüze kadar muhafaza edilen erken Ortaçağ'a ait Türk yer isimlerini zikretmek yeterlidir. Örneğin, Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleşen Gah ili topraklarında Türk boyları ile ilişkili aşağıdaki yer isimleri de mevcuttur:

Kıpçak, Oncalı, Tangıt, Garadolag, Bucag vs. Ayrıca bölgemizde M. Kaşgarlı'nın ünlü *Divanü Lügati't-Türk* eserinde zikredilen Oğuz boyunun 22 kolundan biri, aynı zamanda en önemlisi ve birincisi sayılan *Kınık* boyu ile ilgili yer ve soy isimleri halen durmaktadır: *Kanık nehri, Şeki ilindeki Baş ve Aşağı Göynük köyleri, Iısu'daki Konuk dağı ve Kanıklar soyu, Sarıbaş'taki Göynük oba mahallesi*²⁰. Şunuda kaydetmek gerekir ki, Kafkasya'daki Türk toponimlerinin bazılarının aynısını Türkiye Cumhuriyeti topraklarında da bulmak mümkündür: *Bolu'daki Göynük ve Amasya'daki Göynücek*²¹ vs. gibi bu araştırmalarımız bunun bir rastlantı olmadığını göstermektedir. 1918-1920'li yıllarında Kuzey Azerbaycan'da mevcut olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin haritasında Nahçıvan nehri yakınlarında da Göynük köyü kaydedilmiştir²². Fikrimizce, Kınıkların bir kısmı Kuzey Azerbaycan'ı geçerek Nahçıvan vasıtasıyla Anadolu'ya hareket etmiş ve burada da iki yerleşim birimine daha isim vermişlerdir: *Göynük ve Göynücek*

²⁰ Mahmut Kaşgarlı., *Divan-ü Lügati't-Türk*, 1 Bölüm, Ankara, 1985, s. 373

²¹ Türkiye Mülki İdari Bölümleri Haritası. İstanbul, 1995

²² Karta Azerbajanskoy Demokratičeskoy Respubliki 1918-1920 qq.

Kafkasya’da Kıpçaklar, yaşadıkları yer isimlerinde izlerini bırakmışlardır. Örneğin, Azerbaycan’ın kuzey-batısındaki Kıpçak köyü, isminde Kıpçak boyunun ismini muhafaza etmiştir. Bilindiği gibi Azerbaycan topraklarında Kıpçaklar, daha IV-V. yüzyıllardan itibaren yaşamaktaydılar. Bu Kıpçaklar Gürcü kaynaklarında *ilk Kıpçaklar* olarak kaydedilmekte ve onların Kafkasya’ya akınları M. Ö. VIII.-M.S. IV. yüzyıla denk gelmektedir²³.

Kıpçakların bir kolu da Bucak boyları olmuştur. Bir zamanlar Büyük Kafkas dağlarının koynunda yerleşen geçmiş İlisu Sultanlığı topraklarındaki İlisu ve Baydarlı köylerinde *Bucak* isimli mahalleler günümüze kadar durmaktadır.

Günümüz Azerbaycan’ın Gah ilinin Oncalı köyünün ismi, Kıpçakların diğer bir kolu olan *Onca Türkleri* ile bağlantılıdır. Kadim Türk köyü olan Oncalı ile bağlantılı olarak Türk dünyasının ünlü ozanı Yunus Emre’nin tahmin edilen mezarından birinin de burada olduğunu kaydetmek istiyoruz. O burada mürşidi Şeyh Tapduk’la birlikte yatmaktadır. Büyük ozanın burada yaşayıp çalışmalarında bulunması ve dönemine göre çok akıcı bir Türkçe kullanması da Kafkasya’da o dönemde Türkçe’nin geniş bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Çeşitli devlet başkanlarının zaman zaman Azerbaycan’ın Oncalı köyündeki Yunus Emre’nin mezarını ziyaret etmeleri dikkate şayan olup, Yunus Emre’nin mezarı ile ilgili önemli bir husustur.

Yeri gelmişken, şunu da söylemeliyiz ki: Gah’ın eski ismi de Kıpçak Türkleri ile ilişkilidir. XIX. yüzyıl yazarı İ. Lineviç örnek olarak takdim ettiği bir rivayette, Gah’ın geçmişte Torağay olarak isimlendirildiğini kaydetmektedir²⁴. K. Mahmut’un eserinde bu sözün anlamı Kıpçak dilinde *dağlar arasında sığınmak* şeklinde tercüme edilmektedir²⁵. Eğer Gah’ın gerçekten de dağların arasındaki düzlük arazide yerleştiğini dikkate alacak olursak, Büyük Kafkas uçurumlarından bölgeye gelen Kıpçakların, buralarda Torağay isminde yerleşim birimi kurdukları ihtimal dahilinde düşünülebilir. Şunu da kaydetmek yerinde olur ki, V. V. Bartold eserlerinde Merkezi Asya’da da Turgay isimli küçük şehrin ve Kara Turgay ve Sarı Turgay nehirlerinin var olduğunu kaydetmektedir²⁶. Bu gerçek ise bir kez daha Kafkasya’daki benzer yer isminin Kıpçak Türkleri ile ilişkili olduğunu ispatlamaktadır.

²³ Sergey Klyaştornıy, *Drevnetyurkskie puniçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istirii Sredey Azii*, M., 1954, s. 19-21

²⁴ İ. P.Lineviç, *Bivşeye Elisuysoe sultanstvo*, SSKG, Tiflis, 1873, vıp.7., s. 15

²⁵ Kaşgarlı, M., a.g.e., s. 373

²⁶ Bartold V.V. *Soçmenıya*. T.III. , M., 1965, s. 516

XI. yüzyılda gerçekleşmiş Selçuk akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları tüm Güney Kafkasya'da temel etnik ve siyasi güce dönüşmüşlerdir. Selçuk akınları sonucunda Türk Boyları'nın yeni grupları Güney Kafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Aynı kökten ve dilden olan, İslam'ı kabul etmiş Oğuz-Selçuk Türkleri kısa bir zamanda kaynaşmışlardır. Kaydedilmesi gerekli bir diğer husus da XI-XII yüzyıllarda Oğuz Türkleri'nin İslam Dini'nin Dağıstan'm daha geniş arazilerinde yayılmasında büyük rol oynamış olmalarıdır.

Kafkasya'nın söz konusu bölgelerinde günümüze değin Oğuz Türkleri ile ilgili terimler kalmıştır. (ör. Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hunzah ilinde mevcut olan *Oğuzilal* soyları ve Oğuz şahıs isimleri, Ahti ilindeki *Oğuzrin surar* – yani *Oğuz mezarlığı*, Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesindeki *Oğuz ili* vs.).

Bu süreç sonucunda Azerbaycan halkının da şekillenmesi tamamlanmıştır. Bu dönemden itibaren tüm Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca, Türkçe çokuluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

XIII. yüzyılda Moğol seferleri sonucunda Kafkasya'ya yeni Türk boyları yerleşmiştir. Fazlullah Reşiduddin'in eserinde Moğollarla gelmiş Türk boyları'nın isimleri zikredilmektedir: Celayır, Sunit, Tatar, Merkit, Kurlaut, Tulas, Tumat, Bulagaçin, Keremuçin, Urasut, Tamgalık, Targut, Oyrat, Bargut, Kori, Telengut, Kesutami, Urenka, Kurkan ve Sukait²⁷. Bu boyların ekseriyetinin izleri, Kafkasya toponimisinde günümüze kadar mevcuttur²⁸.

Rus Tarihçi S. Bronevski de XIII-XV. yüzyıllarda Tatar (Rus yazarlarının tamamı Türk halklarını *Tatar* olarak isimlendirmekteydiler - E.L.) soylarının ve dilinin Kafkasya'da çoğunlukta olduğunu kaydetmektedir²⁹.

²⁷ Raşid ad-Din, *Sbornik letopisey*, t.I, kn.I, II, M-L., 1959, s. 77

²⁸ Bkz., Latifova, Elvira, a.g.e., s.32, Geybullaev, G. A., *Mongolskie toponimi v Azerbaydjane*, İzvestiya AN Az. SSR, 1981, No: 3, s.77

²⁹ *Novejšie geografiçeskie i istoričeskie izvestiya o Kavkaze*, sobranie i popolnenie Semenom Bronevskim. Çast vtoraya. M., 1823, s. 442-443

SONUÇ

Kafkasya'nın söz konusu bölgeleri ile ilgili bağımsızlık döneminde Azerbaycan tarihçiliğinde yapılan ve devam ettirilen araştırmalar uzun müddet Rus Çar ve Rus Sovyet tarihçiliğinde Türklerin Kafkasya'nın etnik tarihindeki rolü ile ilgili mevcut olmuş kavramı alt üst etmeğe imkan vermiştir. Son yıllarda Türklerin Kafkasya tarihindeki rolü meselesi Azerbaycan'da ciddi yeni araştırmalara yol açmıştır. Bu problemin araştırılmasında çeşitli kaynaklar (yazılı, arkeolojik, topoimik ve diğer – E.L.) celb edilmiş, kıyaslanarak tahlil edilmiştir. Erken katmanlar araştırılarken tarihçilerin yardımına daha çok arkeoloji ve toponimik veriler gelmiştir. Çalışmaların sonucunda eski Türklere ait çok zengin lengüistik ve toponomik veriler ortaya koyulmuştur. Kaydettiğimiz gibi, bu araştırmalar yazılı ve arkeolojik kaynaklarla beraber zengin toponimik verilere de dayanmaktadır. Özellikle bu istikamette Azerbaycan Milli bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsü ve Bakü Devlet Üniversitesinin tarihçileri tarafından yapılan araştırmaların büyük rolü vardır.

Araştırmalar sonucunda elde edilen yeni kavrama göre, Türklerin Kafkasya'ya gelişi, yerleşmesi Selçuklu döneminden değil; hatta M.Ö. VII yüzyıl'dan Kimmer-İskitlerin Kafkasya'ya hareketinden başlamış ve bu süreç dört aşamada hayata geçirilmiştir. Bu ise bir daha Kafkasya'nın, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için uzun tarihi dönem boyunca arka cephe rolünü oynaması gerçeğini ispatlamaktadır. Anadolu Türkleri'nin tarihine gelince ise, bu tarihin de eski katmanlarını Kafkasya'nın etnik tarihinden bağımsız bir şekilde araştırılması mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- ALİYEV İqrar, 1989,*Oçerki istorii Atropateni*, Azernesr, Baku
- AZERBAYDJANSKAYA SSR, 1979,*Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1977 g.* 4-e izd., Baku
- BARTOLD Vasiliy, 1965, *Soçineniya*. T.III. , Moskva
- DJAFAROV Yusif, 1993,*Gunni i Azerbaydjan*, Baku
- GAN K., 1902,*Puteşestviye v Kaxetiyu i Dagestan* (letom 1898 qoda), SMOMPK, Vıp.31, Tiflis
- GEYBULLAYEV Giyaseddin, 1991,*K Etnogenezu Azerbaydjantsev*, t.İ, Elm, Baku
- GEYBULLAEV Giyaseddin, 1981,*Mongolskie toponimi v Azerbaydjane*, İzvestiya AN Az. SSR, , No: 3, s.77
- GİA Azerbaydjanskoy Respubliki. F.579, op.1. *İngiloysoe (Zakatalsoe) Blagoçinie*, ed.hr.3
- KARTA *Azerbajjanskoy Demokratiçeskoy Respubliki* 1918-1920 qq.
- KAŞGARLI Mahmut, 1985,*Divan-ü Lügati't-Türk*, 1 Bölüm, Ankara
- KOVALEVSKIY Petr, 1915,*Kavkaz. Istoriya Zavoyevaniya Kavkaza*, t.II, Petrograd
- KLYAŞTORNIY Sergey, 1954,*Drevnetyurkskie puniçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istirii Sredey Azii*, Moskva.,
- LATIFOVA Elvira, 1999,*Severo-Zapadny Azerbaycan: İlisuyskoye sultanstvo*, Şarq-Qarb, Baku
- LATIFOVA Elvira, 2010,*İlisuyskoye sultanstvo*, Şarq-Qarb, Baku
- LATIFOVA Elvira, 1999, "Türkskiye toponimi na territorii İlisuyskoço sultanstva", *Alyay dünyası*, , LATIFOVA Elvira, "Kafkasya'nin Bazi Türk Toponimlerine Dair (Azerbaycan'ın Kuzeypatı Bölgesi ve Güney Dağıstan Örneğinde)", 2014,*Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt I, s.2, Mayıs,
- LİNEVİÇ İ. P., *Bivşeye Elisuysoe sultanstvo*, SSKG, Tiflis, 1873, vıp.7., s. 15
- MAHMUDLU Yaqub, 1999, "Dede Qorqud Yurdunun Qedim Sakinleri: Azerbaycanlılar", *Altay dünyası*, s.5-6, Baki,
- NOVEYŞİE 1823,*Geografiçeskie i istoriçeskie izvestiya o Kavkaze*, sobrannie i popolnennie Semenom Bronevskim. Çast vtoraya. Moskva
- NURIYEV Elhan, 1989,*Azerbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala Zonasının Toponimiyası*, Elm, Baki
- POSERBSKİY A., 1865,*Oçerk Zakatalsoço Okruqa, Kavkazskiy Kalendar na 1866 qod*, Tiflis
- POTTO Vasiliy, *Kavkazskaya Voyna v Otdelnix Oçerqax, Epizodax, Leqendax i Bibliografiyax*, t.2, Peterburq
- RAŞİD AD-DİN, 1959,*Sbornik letopisey*, t.I, kn.I, II, M-L.,
- SUMBATZADE Alisoybat, 1990,*Azerbaydjantsı – etnogenez i formirovaniye naroda*, Elm, Baku
- TÜRKİYE Mülki İdari Bölümleri Haritası, 1995, İstanbul,
- FON-PLOTTO A., 1870,*Priroda i Lyudi Zakatalsoço Okruqa*, SSKQ, vıp.4, Tiflis

